

KULTURPOLITIK I DET BESATTE LAND
DET TYSKE VIDENSKABELIGE INSTITUT I KØBENHAVN
1941 TIL 1945*

AF
MANFRED JAKUBOWSKI - TIESSEN

Det var et eksklusivt selskab, der den 4. maj 1941 forsamledes i Nationalmuseets smukke festsal i København. Blandt de tilstedeværende var prins Harald (som stedfortræder for den danske konge, der var blevet syg), den danske statsminister Thorvald Stauning, den danske undervisningsminister Jørgen Jørgensen, den tyske rigsbefuldmægtigede Cecil von Renthe-Fink og, som yderligere repræsentanter for den tyske rigsregering, Fritz von Twardowski, leder af det tyske udenrigsministeriums kulturpolitiske afdeling, samt Alfred Holfelder, ministerialdirektør i Rigsministeriet for opdragelse (*Reichserziehungsministerium*); endvidere var rektorerne for universiteterne i København, Kiel, Hamborg, Rostock, Greifswald og Berlin, samt en række andre repræsentanter for det offentlige liv til stede. Den kendte skuespiller Heinrich George, der på det tidspunkt var kunsterisk leder af Schiller-teatret i Berlin, reciterede tyske digte og forlenede således den festlige forsamling med yderligere glans.¹ I året 1941 var en sammenkomst af denne karakter en usædvanlig hændelse i Danmark, ja faktisk kun tænkelig i forbindelse med ganske særlige begivenheder som her: den festlige indvielse af Det Tyske Videnskabelige Institut.

Nu var det et yderst bemærkelsesværdigt tidspunkt at oprette et sådant institut på. Tyskland havde siden den 1. september 1939 ført

* Oversat af Katrine Prassé efter Manfred Jakubowski-Tiessen: Kulturpolitik im besetzten Land. Das Deutsche Wissenschaftliche Institut in Kopenhagen 1941 bis 1945, *Zeitschrift für Geschichtswissenschaft* 42, 1994, s. 129-138. Her er illustrationer tilføjet af red.

¹Jf. beretningerne i *Berlingske Tidende*, 5.5.1941, og i *Fædrelandet*, 5.5.1941; *Danmark under Besættelsen*, udg. af Vilhelm La Cour, København 1946, s. 530 ff.

krig, og som følge heraf var Danmark blevet besat af tyske tropper den 9. april 1940.² Hvorfor stifte et videnskabeligt institut i denne tid og på dette sted? Hvilke opgaver kunne og skulle et sådant institut påtage sig i det besatte land?

Det danske Udenrigsministerium havde få uger forud for oprettelsen af instituttet fået overrakt et memorandum, der kort optegnede det fremtidige Tyske Videnskabelige Instituts målsætninger og opgaver.³ Instituttet skulle bidrage til at pleje de tysk-danske forbindelser og give danskerne mulighed for at „få kendskab til tyske videnskabelige og kulturelle værdier i fortid og nutid“.⁴ Det skulle endvidere gøre en indsats for, at den danske videnskabs resultater i højere grad, end det hidtil havde været tilfældet, blev formidlet videre til Tyskland. Dette var imidlertid kun meget generelt formulerede målsætninger, som ville kunne accepteres af den endnu bestående, men suverænitetsmæssigt stærkt begrænsede danske regering; under alle omstændigheder havde de i højere grad til formål at berolige de danske myndigheder end at informere dem tilbundsående.

Det Tyske Videnskabelige Institut i København var ikke det første af den slags institutioner, som det tyske udenrigsministerium havde ladet oprette i udlandet. Allerede i august 1940, to måneder efter våbenstands aftalen med Frankrig, blev der indviet et Tysk Videnskabeligt Institut i Paris. Samme år var der blevet stiftet Tyske Videnskabelige Institutter i en række stater med udtalt udenrigspolitisk afhængighed af Tyskland; Rumænien, Bulgarien og Jugoslavien (i Beograd). Også i de følgende år blev der oprettet yderligere institutter i Budapest, Athen, Madrid, Bruxelles og Zagreb. Denne bølge af institutstiftelser satte ind på et tidspunkt, hvor Tyskland efter sine første store militære succeser havde opnået herredømmet over størstedelen af det kontinentale Europa. At der også lå et politisk koncept bag oprettelsen af disse institutter, kan der ikke herske tvivl om. Men hvilken rolle skulle de spille i det tyske udenrigsministeriums politik?

Efter sejren over Frankrig insisterede nazisterne endnu stærkere på

² Om den politiske situation i Danmark 1940-1945: Se F. Wendt: *Besættelse og Aftomid 1939-1978*, i: *Danmarks Historie*, udg. af J. Danstrup/H. Koch, bd. 14, København 1978; N.F. Christiansen, K.C. Lammers og H. S. Nissen: *Danmarks Historie*, bd. 7, København 1988; E. Thomsen: *Deutsche Besatzungspolitik in Dänemark 1940-1945*, Düsseldorf 1971.

³ Jf. Promemoria af 12.4.1941; *Besættelsestidens Fakta. Dokumentarisk Haandbog*, Red. N. Alkil, 1, København 1945, s. 654 f.

⁴Ds.

Den tyske besættelsesmagt afholdt 1940-41 nogle store udstillinger i København, der skulle vise Det tredje Riges kulturelle, tekniske og videnskabelige formåen. Her foto fra udstillingen om tysk arkitektur på Charlottenborg foråret 1941. Professor Kreis viser kronprins Frederik 9. rundt.

end før, at de var kaldet til at skabe en ny orden i Europa.⁵ Et nyt Europa skulle opstå med et storgermansk rige som hegemonialmagt. Den 9. april 1940, samme dag som de tyske tropper marcherede ind i Danmark, erklærede Hitler: „Således som Bismarcks rige udsprang af året 1866, således vil det Storgermanske Rige udspringe af dagen idag.“⁶ I maj 1943 krævede han, at det „småstatsskravl“, der endnu var tilbage i Europa, skulle „likvideres“ så hurtigt som muligt. Målet for Tysklands kamp skulle fortsat være at skabe et samlet Europa. Kun med tyskerne ved roret ville Europa kunne føres frem til ny, klar orden.⁷

Bag den nazistiske europaideologi skjulte sig intet andet end den

⁵ Jf. P. Kluge: Nationalsozialistische Europaideologie, i: *Vierteljahrsheft für Zeitgeschichte*, (herefter forkortet *VfZG*), 1955, s. 249 ff.; M. Salewski, Ideas of the National Socialist Government and Party, i: *Documents on the History of European Integration*. Ed. W. Lipgens, I, 1985, s. 37-178.

⁶ Cit. i: D.-D. Looock: Zur „Grossgermanischen Politik“ des Dritten Reiches, i: *VfZG.*, 1960, h. 8, s. 39.

⁷ L. Gruchmann: *Nationalsozialistische Großraumordnung. Die Konstruktion einer „Deutschen Monroe-Doktrin“*, Stuttgart 1962, s. 120.

nazistiske erobrer- og herskertrang. Selv om nazisterne næppe havde noget ensartet koncept for deres europapolitik, og omend det nazistiske billede af et reorganiseret Europa endnu var uskarpt i konturerne, så var det grove omrids af det „ny Europa“ tydeligt nok: Der ville Danmark være blevet en „tysk provins“.

Allerede under krigen forsøgte de nazistiske magthavere på forskellige måder at berede de områder, der var under tysk herredømme, på den nye indretning af Europa. Således hed det i de almene paroler om konsolidering af den militært vundne magtbasis: I en krig, der havde til formål at reorganisere den kontinentale orden i Europa, ville det være hensigtsmæssigt, „allerede under krigen at forberede de besatte områder på den fremtidige orden“⁸. Dette formål skulle også de af det tyske udenrigsministerium oprettede Tyske Videnskabelige Institutter tjene. De skulle henholdsvis forberede og understøtte indretningen af „Det ny Europa“ ideologisk.

Denne målsætning kom klart til udtryk i de taler, der blev holdt i anledning af indvielsen af instituttet i København.⁹ Hos alle de tyske talere finder man hentydninger til et nyt Europa, hvor Tyskland skulle overtage den politiske og den åndelige ledelse. Ministerialdirektør Holfelder understregede, at Tyskland var fast besluttet på at overtage ansvaret for den åndelige orden og for samkvemmet mellem folkeslagene i Europa, og at tyskerne ville gøre fælles front med alle gode kræfter i det europæiske kontinents folkeslag i kampen for en sådan fremtid. Gesandt von Twardowski fremhævede, at det gjaldt om at finde frem til og udvikle de ting, man havde til fælles, således at den germanske ånd ville kunne spille dén rolle i det ny Europa, som tilkom den. Også den rigsbefuldmægtigede Renthe-Fink gjorde det klart, at instituttet i København havde til formål at støtte udviklingen frem mod det ny Europa. Vel vidende om de ængstelser, det danske folk nærrede over for et sådant nyt Europa, forsøgte han samtidig at berolige sine tilhørere, idet han erklærede, at Tyskland i det ny Europa ville tilstræbe et nært samarbejde og åndelig udveksling, der skulle bero på gensidighed, og som skulle lade den skabte mangfoldighed i regionen komme til udfoldelse.¹⁰

⁸ Ds., s. 74 f.

⁹ Jf. *Besættelsestidens Fakta*, I, s. 656 ff.; *Berlingske Tidende* 5.5.1941

¹⁰ Den 18. april havde den rigsbefuldmægtigede Renthe-Fink meddelt udenrigsministeriet, at danskerne var bange for, „at de i det storgermanske folkefællesskab kunne gå under som selvstændigt folk eller blive reduceret til en minoritet af os“ (Politisches Archiv Bonn, Auswärtiges Amt [PA, AA], Kult.Gm.Zw. Nordische Gesellschaft, 17,2).

Hvad præsidenterne for de Tyske Videnskabelige Institutter imidlertid i virkeligheden skulle forstå ved fænomenet „tysk kulturpolitik i udlandet“, fik de forklaret af lederen af det tyske udenrigsministeriums kulturpolitiske afdeling, von Twardowski, på deres andet fælles møde den 28./29. september 1942. Kulturpolitik, sagde han, betød „en bevidst indsats af det tyske folks åndelige kræfter med det formål at vinde indflydelse på de dannede samfundsklasser i de øvrige lande, og for at indtage den åndelige førerposition i Europa.“¹¹ For at nå dette mål skulle institutternes højest prioriterede opgave være først og fremmest at danne modvægt til den franske og den angloamerikanske indflydelse. Dertil havde Tyskland med sine institutter i udlandet „kastet en af de stærkeste kulturpolitiske magtfaktorer i vægtskålen: den tyske videnskab.“¹² Særligt vigtigt var det, sagde instituttets præsident i sin tale, at trænge ind til de kredse, der endnu ikke havde villet anerkende tyskernes krav på at regere Europa. De ledende embedsmænd i udenrigsministeriet var ganske klare over, at det ikke ville være nok at vinde krigen på slagmarken. De var af den overbevisning, at det, for på sigt at kunne overtage magten i Europa, ligeledes ville være nødvendigt at vinde den offentlige holdning i Europa for sig.

Det var den tyske rigsbefuldmægtigedes håb, at han allerede med den smukt arrangerede indvielsesfest for det københavnske institut - festligheden blev transmitteret over den danske radio - ville kunne vinde terræn „på den åndelige front, som udgøres af den danske intelligentsia, der hidtil har forholdt sig afvisende over for os“,¹³ som han skrev samme dag i et hemmeligt telegram til det tyske udenrigsministerium. Om det skulle lykkes ham, måtte den kommende tid vise.

Med oprettelsen af de Tyske Videnskabelige Institutter ønskede det tyske udenrigsministerium ydermere at knytte nærmere bånd mellem sine kulturpolitiske institutioner i udlandet på den ene side og den tyske stat på den anden side, for på denne måde at opnå stærkere kontrol over og disciplinering af disse institutioners medarbejdere. På den måde blev de Tyske Videnskabelige Institutter til et omdrejningspunkt for al tysk kulturel og videnskabelig virksomhed i udlandet; her blev de forskellige kulturelle forbindelser mellem Tyskland og det respektive udland planlagt og koordineret. I udenrigsministeriet mente man, at institutternes kulturpolitiske indflydelse ville blive størst, hvis de i ud-

¹¹ Bundesarchiv Koblenz (BArchK), R 51, Nr. 62.

¹² Ds.

¹³ PA AA, Ref. 117. Büro des Staatssekretärs Dänemark. Bd. 2

Sygdom hindrede Christian 10. i at være til stede ved instituttets officielle åbning på Nationalmuseet den 4. maj 1941. Til gengæld så han sig stand til at besøge instituttet på adressen nogle få dage efter, hvor han blev modtaget af gesandt Renthe-Fink, legationsråd Seelos, instituttets præsident, professor dr. Scheel og direktøren dr. Domes (billedet). Under besøget forblev kongen en tid i biblioteket, hvor han fik forevist enkelte værdifulde bøger.

lændingenes bevidsthed fremstod som repræsentanter for en sejrrig verdensmagt, og at enhver tvivl på, at Tyskland ville vinde krigen, ville have negativ indflydelse på den tyske kulturpolitik. Derfor lod man i sommeren 1942 institutterne forstå, at det nu kom an på at vise, at man intetsteds i Tyskland nærrede den mindste tvivl om den tyske sejr. Præsidenterne skulle instruere deres medarbejdere i overensstemmelse hermed.¹⁴

¹⁴ Bericht über die Tagung der Präsidenten der Kulturinstitute des Auswärtigen Amtes, 28./29. Sept. 1942, i: BArchK, R 51, nr. 62.

Instituttet i København, som havde fået adresse i Wengels Palæ på Øster Allé, blev delt i fire afdelinger,¹⁵ svarende til de opgaver, det skulle varetage. 1: Afdelingen for Kunst og Videnskab, som var ansvarlig for de almene kulturpolitiske opgaver og for forskningen (den blev senere kaldt Afdelingen for Åndsvidenskaber), 2: Den Akademiske Afdeling, der overtog den stedlige Tyske Akademiske Udvekslingstjenestes (*Deutscher Akademischer Austauschdienst - DAAD*) arbejdsområder, og som særligt skulle arbejde for at fremme den tysk-danske studenterudveksling; 3: Sprogafdelingen, som i nært samarbejde med Deutsche Akademie i München skulle fremme kendskabet til det tyske sprog i Danmark, hvilket først og fremmest skete gennem afholdelse af sprogkurser; 4: Biblioteket, som med en yderst heterogent sammensat begyndelsesbestand på omkring 5.000 bøger skulle give danskerne mulighed for at lære den nye tyske litteratur inden for forskellige videnskabelige områder at kende. Samlingen bestod altså hovedsageligt af videnskabelige værker, som var blevet til i de seneste år under det nazistiske herredømme. Grundstammen i biblioteket udgjordes af bestanden fra en tysk bogudstilling, som blev afholdt i København i 1940.¹⁶ Dette præsensbibliotek blev suppleret af et informationsbibliotek, som blev leveret af det tyske propagandaministerium. Senere fik instituttet en femte afdeling: Arktisk Afdeling, hvor der udelukkende blev bedrevet geologisk og biologisk forskning.¹⁷

Hver afdeling havde sin leder. For de løbende forretninger, der blev ført af institutionen som en helhed, bar direktøren ansvaret. Direktør for instituttet i København blev dr. i litteraturvidenskab Alfred J.

¹⁵ Jf. *Besættelsestidens Fakta*, 1, s. 655

¹⁶ I november 1940 blev der arrangeret en stor udstilling af tyske bøger på Charlottenborg. Udstillingen præsenterede et bredt udsnit af den tyske bogproduktion og viste også bøger, der var fuldstændigt uegnede for Det Tyske Videnskabelige Instituts formål. Höfler beklagede sig gentagne gange over bibliotekets utilstrækkelighed. Danskerne bebrejdede Det Tyske Videnskabelige Institut, at det havde råd til tykke tæpper, men ikke til en anstændig bogsamling, skrev Höfler i et brev til Werner Best den 24. august 1943 (Rigsarkivet, København: Privatarkiv W. Best). Höfler endte med at lade knap 500 af bibliotekets bøger sælge, og i stedet anskaffe omkring 1.500 bøger til udbygning af den nordiske samling, der skulle omfatte historie, digtning, filosofi, religionsvidenskab og folkekultur (Beretning fra Det Tyske Videnskabelige Institut i København af 6. december 1943, i: Otto Höflers efterladte papirer (*Nachlaß Otto Höfler*), Privatarchiv Hanna Höfler (Hanna Höflers privatarkiv), Wien).

¹⁷ Bericht über die Tagung der Präsidenten der Kulturinstitute des Auswärtigen Amtes, 28./29. Sept. 1942, i: BArchK, R 51, nr. 62.

Domes,¹⁸ tidligere leder af Nordisk Selskabs kulturafdeling i Lübeck og en nær ven af forfatter og forhenværende præsident for den nazistiske forfatterforening (Reichsschrifttumskammer) Hans Friedrich Blunck.¹⁹ Hovedansvaret for instituttet hvilede på præsidenten, der i kulturpolitiske spørgsmål var bundet af den rigsbefuldmægtigedes anvisninger. Ifølge de statslige direktiver skulle der finde et nært samarbejde sted mellem de to parter.²⁰

For instituttets indflydelse udadtil var det af allerstørste betydning, hvilken person der beklædte præsidentposten. Da præsidenten gjaldt som tysk videnskabs vigtigste repræsentant i det pågældende land, skulle han så vidt muligt opfylde to betingelser: for det første skulle han være kendt i landet i kraft af sit videnskabelige hverv og sine meritter, for det andet måtte der være tale om en person, som kunne repræsentere udenrigsministeriets kulturpolitiske mål med overbevisning, kort sagt: det skulle være en navnkundig videnskabsmand, som man kunne stole på i kulturpolitisk og ideologisk henseende. Til præsident for Det Tyske Videnskabelige Institut i København valgtes historikeren Otto Scheel fra Kiel.²¹

Scheel, der blev født i 1876, blev i 1900 dr. habil. i Kiel i faget systematisk teologi og fik i 1906 ansættelse i faget kirkehistorie ved universitetet i Tübingen. Med sit tobindsværk om den unge Luther, som han udgav i 1916/17, vandt han international videnskabelig anerkendelse.

¹⁸Domes blev født den 29. april 1901 i Tropau; han studerede germanistik, teatervidenskab, nordisk filologi og filosofi i Wien og i Kiel. I februar 1913 disputerede han ved universitetet i Kiel med en afhandling „Schiller auf der Dänischen Bühne“ („Schiller på den danske scene“). Fra 1931 var han først deltids, siden fuldtidsansat som lektor ved Aarhus Universitet. Han var ansat ved Det Tyske Videnskabelige Institut i København indtil februar 1943, fra maj 1943 gjorde han tjeneste som kultur- og presseattaché ved ambassaden i Rom samt ved generalkonsulaterne i Genève og Milano (oplyst af det tyske Udenrigsministerium og af Berlin Document Center).

¹⁹Jf. H.J. Lutzhöft: *Der Nordische Gedanke in Deutschland 1920-1941*, Stuttgart 1971, s. 56 f.

²⁰Bericht über die Tagung der Präsidenten der Kulturinstitute des Auswärtigen Amtes, 28./29. Sept. 1942, i: BArchK, R 51, nr. 62.

²¹Om Scheel, jf. Alexander Scharffs nekrolog i *Historische Zeitschrift*, 179, 1955, s. 436 ff., og i *Zeitschrift der Gesellschaft für Schleswig-Holsteinische Geschichte*, 80, 1956, s. 11ff.; Th.O. Achelis, i: *Deutscher Volkskalender Nordschleswig*, 1956, s. 24 ff.; P. Kürstein i *Sønderjyske Aarbøger*, 1955, s. 277 f.; K. Jordan: *Geschichte der Christian-Albrechts-Universität Kiel 1665-1965*, bd. 5, T. 2, Neumünster 1969, s. 83 ff.

I 1924 blev Scheel ansat ved universitetet i Kiel i en stilling, man havde oprettet specielt til ham. Dette professorat i slesvig-holstensk historie, reformationshistorie og nordisk historie havde han ikke så meget sit videnskabelige arbejde at takke for - på det tidspunkt havde han endnu ikke beskæftiget sig med historie og nordisk historie - som sit engagement ved folkeafstemningen om Sønderjylland i 1920.²² Af samme årsag forløb hans udnævnelse til præsident for instituttet i København ikke uden en vis turbulens. Efter sin ankomst til Kiel udfoldede Scheel et væld af videnskabelige og videnskabspolitiske aktiviteter: Formand for Den Tyske Sammenslutning af Højere Læreanstalter (*Deutscher Hochschulverband*), formand for Foreningen for Reformationshistorie (*Verein für Reformationsgeschichte*), stiftelse af Den baltiske Kommission (*Die Baltische Kommission*), engagement i Selskabet for Slesvig-Holstensk historie (*Gesellschaft für Schleswig-Holsteinische Geschichte*), formand for Det Slesvig-Holstenske Forbund (*Schleswig-Holsteiner-Bund*), videnskabelig ledelse af det i 1939 oprettede institut for Folke- og Egnsforskning (*Institut für Volks- und Landesforschung*).

Selvom Scheel i 1932 offentligt havde plæderet for valget af Hindenburg til rigspræsidentembedet - og dermed imod valget af Adolf Hitler - fandt han sig ret hurtigt til rette med de nye forhold efter magtovertagelsen. Scheel, der i maj 1933 blev medlem af NSDAP,²³ imødeså den kommende politiske udvikling i Tyskland med stor optimisme. I et brev fra den 29. september 1933 til vennen Johannes Schmidt-Wodder sammenlignede han nazisternes magtovertagelse med det 16. århundredes reformatoriske bevægelse, hvor der, „som nu, blev rusket grundigt op i det tyske folk, og som oplevede megen fantasteri. Men det bragte dog vort folk ovenpå. Jeg tvivler ikke på“, fortsatte Scheel, „at den store bevægelse i vore dage, den mægtigste og mest omfattende siden reformationen, vil bringe os politisk og åndelig renselse, og at den vil skabe forudsætningen for en ny og lykkelig udfoldelse af det tyske liv.“²⁴

På den internationale historikerkongres i Zürich i 1938 stod Scheel frem for en bred offentlighed som regimevenlig historiker, da han

²² Jf. O. Scheel: *Eine Reise zur Abstimmung in der ersten Zone Nordschleswigs*, Tübingen 1920.

²³ Medlem nummer 2733600 (Berlin Document Center).

²⁴ Landesarchiv Schleswig, 399. 71,71.

talte om emnet „folketanken hos Luther“.²⁵ Hans foredrag,²⁶ som vandt stort bifald hos næsten alle de tyske deltagere, men ikke blandt de ikke-tyske deltagere, blev i den efterfølgende diskussion modigt kritiseret af historikeren Gerhard Ritter fra Freiburg. Scheel havde citeret Luthers ord om „den sunde helt“ og om „mirakelmanden“, der ødelægger den bestående orden, og som sætter sig ud over almene moralske dogmer. Denne heros, som er kaldet af Gud, mente Scheel, er hævet over det almene og er kaldet „til at nedbryde det, der er blevet råddent, og i stedet skabe en ny lov“.²⁷ Og selv om Scheel ikke nævnte Hitlers navn, måtte det stå klart for hans tilhørere, hvem han sigtede til med disse ord. Ritter replicerede i sit efterfølgende indlæg i diskussionen, at de tekststeder hos Luther, som Scheel havde inddraget, udelukkende refererede til religiøse spørgsmål, ikke til politiske. Efter krigens udbrud beskæftigede Scheel sig med stor iver med „åndsvidenskaberne krigsindsats“.²⁸ Han holdt foredrag i de af Tyskland besatte områder og i rustningsindustriens virksomheder, og det i et omfang, så den tyske avis *Der Völkische Beobachter* betegnede ham som „den vandreende student“.²⁹ Hans foredrag var hovedsageligt viet ét bestemt tema: England som Tysklands og Europas naturlige fjende.³⁰ Dette var også emnet for det skrift, som Scheel udgav i 1940, og som bar stærkt præg af tidens tanker i Tyskland: Englands storhed og fald som sø- og verdensmagt (*Aufstieg und Niedergang der Englischen See- und Welt-*

²⁵ Jf. K.D. Erdmann: *Die Ökumene der Historiker. Geschichte der Internationalen Historikerkongresse und des Comité International des Sciences Historiques*, Göttingen 1987, s. 235 ff.; H. Heiber: *Walter Frank und sein Reichsinstitut für Geschichte des neuen Deutschlands*, Stuttgart 1966, s. 744 ff.; H. Lehmann: Luther als Kronzeuge für Hitler. Anmerkungen zu Otto Scheels Lutherverständnis in den dreißiger Jahren, i: *Mare Balticum. Beiträge zur Geschichte des Ostseeraums im Mittelalter und Neuzeit. Festschrift für Erich Hoffmann*. Udg. af Werner Paravicini, Sigmaringen 1992, s. 413-427; *Gerhard Ritter, Ein politischer Historiker in seinen Briefen*. Udg. af K. Schwabe/R. Reinhardt, Boppard am Rhein, 1984, s. 16 f.

²⁶ Foredraget blev offentliggjort i: *Historische Zeitschrift*, 161, 1940, s. 477-497.

²⁷ O. Scheel, Der Volksgedanke bei Luther, *Historische Zeitschrift*, 161, 1940, s. 495.

²⁸ Jf. M. H. Kater: *Das „Ahnenerbe“ der SS 1935-1945. Ein Beitrag zur Kulturpolitik des Dritten Reiches*, Stuttgart 1974, s. 193; P. Ritterbusch: *Wissenschaft im Kampf um Reich und Lebensraum*, Stuttgart/Berlin 1942, s. 16 f.

²⁹ *Völkischer Beobachter* 7.7.1940: „Hr. Professor Scheel har på det seneste været så meget på farten i forbindelse med sin foredragsvirksomhed, at man må frygte, at han ikke længere kan opfylde sine undervisningsforpligtelser“ (Landesarchiv Schleswig, 47, 2072).

³⁰ Over dette tema talte Scheel i krigsårene 1940 til 1944 i Finland, Norge, Frankrig og Nederlandene.

macht).³¹ Scheel blev, såvel på grund af sit videnskabelige og videnskabspolitiske engagement, som på grund af sin politiske overbevisning, anset for at være egnet til præsidentposten ved Det Tyske Videnskabelige Institut i København. Det var dog problematisk, at Scheels udnævnelse samtidig betød, at den samme mand, som længe havde arbejdet for det tyske mindretal i Nordslesvig og for en revision af den tysk-danske grænse, nu fik en ledende kulturpolitisk position i Danmark. Den tyske regering havde imidlertid ingen interesse i konflikter i det dansk-tyske grænsespørgsmål. I „det ny Europa“ ville dette spørgsmål under alle omstændigheder være af ringe betydning. Derfor pålagde det tyske udenrigsministerium Scheel ikke fremover at berøre dette emne i Nordslesvig.³²

Allerede da han talte ved indvielsesfesten, gjorde Scheel det klart, at han på sin nye post havde til hensigt at arbejde for de nazistiske kulturpolitiske målsætninger. I sin tale fremhævede han bl.a., at den statskonstellation, som i århundreder havde præget udviklingen i Europa, nu måtte vige for en ny politisk orden. Ifølge Scheel måtte man tale om en ny tidsalders fremkomst, om en tærskel mellem to epoker. Med den ny epoke skulle der endelig skabes en naturlig orden i Europa, en orden, hvor også det danske folk ville få mulighed for at udrette store ting for Europa og for sig selv.³³

Den dengang allerede 65-årige Scheels virke som præsident kom kun til at vare i to år. I begyndelsen af juni 1943 blev han afløst af en mand, som topmændene i SS gerne havde set som præsident lige fra begyndelsen: Otto Höfler.³⁴ Höfler stammede fra Wien, hvor han i

³¹ Flensborg 1940. 4. udv. oplag, 71-90. tusinde udkom allerede 1941. Skriftet blev noteret i NS-Bibliographie.

³² Scheel til Rigsministeriet for Videnskab, Opdragelse og Folkeuddannelse, 4.5.1943, i: Landesarchiv Schleswig, 47, 2072; *Beretning til Folketinget*, 14, s. 14, 22 f., 684.

³³ *Berlingske Tidende* 5.5.1941.

³⁴ Om Höfler, se H. Birkhans nekrolog i *Almanach der Österreichischen Akademie der Wissenschaften*, årg. 138, 1988, s. 384 ff. Om Höflers virke i Det tredje Rige, se. K. von See, *Das „Nordische“ in der deutschen Wissenschaft des 20. Jahrhunderts*, i *Jahrbuch Internationale Germanistik*, 15, 1983, s. 8 ff.; C. Schramka: *Mundartkunde und Germanische Religionsgeschichte. Zur Tätigkeit von Otto Maußer und Otto Höfler: Volkskunde an der Münchner Universität 1933-1945*, München 1986, s. 41 ff.; H. Bausinger: *Von der Altertumsforschung zur Kulturanalyse*, Darmstadt 1979, s. 78 ff.; H. Heiber: *Walter Frank und sein Reichsinstitut für Geschichte des neuen Deutschlands*, Stuttgart 1966; Kater 1974 (note 28), s. 83, 138, 302.

1931 forsvarede sin disputats ved universitetet; i 1934 fik han ansættelse ved universitetet i Kiel. I 1938 fik han, på opfordring fra SS-forskergruppen Ahnenerbe („Slægtens Arv“), som han havde arbejdet for siden 1937, ansættelse ved universitetet i München som professor i germansk filologi og etnologi (*Volkskunde*). Med sit skrift om „Germanernes hemmelige kultiske forbund“ (*Die kultischen Geheimbünde der Germanen*), hvori han formulerede sin tese om, at de kultiske mandeforbund havde været bærere af magten, kom han Det tredje Riges ideologi imøde, men skriftet talte frem for alt til selvopfattelsen i SS, den tids mest elitære mandeforbund. „Den nordiske races særlige begavelse, nemlig dens higen mod statsdannelse, fandt sin rette plads i mandeforbundene og kom her til rig udfoldelse“, således formulerede Höfler sig i denne bog.³⁵ Også hans foredrag „Det germanske kontinuitetsproblem“ (*Das germanische Kontinuitätsproblem*), i hvilket han mente at kunne bevise en kulturel kontinuitet i den tyske historie lige fra den germanske oldtid, og som han holdt ved historikerkongressen i Erfurt i 1937, fandt stor genklang hos nazisterne.³⁶

Ligesom Scheel var også Höfler en ven af Skandinavien. Han havde tilbragt flere år som lektor i Uppsala. På grund af sit gode kendskab til Skandinavien og sine gode forbindelser til en del nordiske videnskabsmænd, modtog han i 1942, dvs. et år før han tiltrådte stillingen i København, en sær opgave fra Himmler: han skulle bedrive efterretningssvirksomhed. Höfler fik til opgave at udfærdige et notat om det åndelige klima i Skandinavien. Til dette formål måtte han foretage yderligere recherche i Danmark.³⁷ Hans beretning skulle tjene til at træffe politiske forholdsregler til bekæmpelse af oppositionens politiske propaganda og modstandsarbejde. På grund af denne sær opgave kom det til uoverensstemmelser mellem det tyske udenrigsministerium og SS's rigshovedkvarter, *Reichsführer-SS*. Andensekretæren i udenrigsministeriet, Martin Luther, beklagede, at Centralkontoret for Rigssikkerhed (*Reichssicherheitshauptamt*) opererede på det udenrigspolitiske område uden at informere herom og uden at koordinere sin indsats med udenrigsministeriet. „Under dække af at være harmløse

³⁵ O. Höfler: *Kultische Geheimbünde der Germanen*, Frankfurt am Main 1934, s. 357.

³⁶ Trykt i: *Historische Zeitschrift*, 157, 1938, s. 1 ff. Om Höflers kontinuitetsteori, se J. Hirschbiegel, Die „germanische Kontinuitätstheorie“ Otto Höflers i: *Zeitschrift der Gesellschaft für Schleswig-Holsteinische Geschichte*, 117, 1992, s. 181 ff.

³⁷ Jf. de pågældende sagsakter fra det tyske udenrigsministerium, i: Institut für Zeitgeschichte, *MA 148*, D 699 183 - 699 200.

Interiør fra biblioteket på Det tyske Videnskabelige Institut i København.

forskere på rejse sendes rigsførerens håndlangere udenlands med top-politiske særopgaver, og vi må efterfølgende undre os over, hvorfra og hvordan de forskellige informationer kommer op i systemet“, klagede Luther i en hemmelig skrivelse til gesandt von Rintelen.³⁸ Centralkontoret for Rigssikkerhed forsvarede sig med henvisning til, at Höfler havde en efterretningstjenstlig opgave, og at han derfor opererede inden for Centralkontorets kompetenceområde, hvorfor det ikke havde været nødvendigt at underrette udenrigsministeriet på forhånd. „At Luther blæser denne sag op til et principielt kompetencespørgsmål synes så unaturligt søgt, at man må formode, der ligger en *ondsindet vilje* bag - et ønske om at fremtvinge konflikter“, således vurderede Centralkontoret for Rigssikkerhed denne sag.³⁹ Da udenrigsministeriet vægrede sig ved at imødekomme Höflers ansøgning om indrejsetilladelse til Danmark, blev han i stedet „kommanderet til Danmark på en SS-billet“⁴⁰. I sin noget svulstige hemmelige beretning forsøgte Höfler

³⁸ Die Entwicklung der geistigen Lage in Skandinavien, i: Berlin Document Center.

³⁹ Institut für Zeitgeschichte, MA 148, D 699 183 - 699 200.

⁴⁰ Ds.

at analysere det åndelige miljø i Skandinavien og at beskrive mentaliteten hos de derboende mennesker, for på denne måde at levere et ansatspunkt for den tyske politiks intention om at opnå positiv indflydelse på befolkningen i de pågældende lande. Med plump propaganda, mente Höfler, ville man ikke kunne vinde skandinaverne for sig; dette ville snarere kunne lade sig gøre, hvis man appellerede til deres æresfølelse og viste dem respekt. For ærekærlighed, behovet for personligt ansvar og selvagtelse var selve sjælen hos alle nordgermanere. Tysk politik ville kun kunne få succes her, hvis man tog hensyn til den skandinaviske mentalitet. Hvis Tyskland kunne vinde de ledende kræfter i Skandinavien „til fri og ærefuld tjeneste i et storgermansk rige“, så troede Höfler på muligheden af „en germansk fremtid i Europa“. „I modsat fald vil vi muligvis kunne holde skandinaverne nede, men aldrig vinde dem for os. Så vil de i stedet sætte hele deres lid til angelsakserne“,⁴¹ således lød Höflers advarende ord. Med udnævnelsen af Höfler, der havde været nazist lige fra bevægelsens første tid,⁴² kunne SS's *Ahnenerbe* udvide sin indflydelsessfære til Danmark. Forudsætning for deres succes i denne sag var den tilspidsede politiske situation i Danmark efter Telegramkrisen, i hvis kølvand den hidtidige rigsbeholdningsmægtigede, Renthe-Fink, i november blev afsat og erstattet af SS-brigadefører Werner Best.⁴³ Best spillede en betydelig rolle i udnævnelsen af Höfler.

Hvad udrettede instituttet i København i de knap fire år, det bestod? Det arbejde, der var synligt for den danske offentlighed, udførtes i de to afdelinger, som uden tvivl havde den største direkte indflydelse udadtil, nemlig hhv. Afdelingen for Kunst og Videnskab og Sprogafdelingen. I vinteren 1941/42 deltog omkring 140 personer i instituttets sprogkurser, deriblandt kun ganske få akademikere og mange kontoransatte. En tilsvarende størrelsesorden opnåede man endnu i begyndelsen af 1944; i den mellemliggende tid var tallet noget større.⁴⁴ Kur-

⁴¹ Ds.

⁴² Höfler var medlem af Wiener SA fra efteråret 1922 til de ophørte med at forsamles i 1923/24. Før dannelsen af SA var han medlem af den nazistiske *Ordnungstruppe*. Efter at han vendte tilbage fra Sverige i 1934 ansøgte han om optagelse i NSDAP og modtog aspirantkort nummer 55 904 (BArchK, R 21, Anh./10 008). Ifølge NSDAP's medlemskartotek nr. 5443927, blev optagelsesansøgningen indgivet den 1.12.1937, men optagelsen blev tilbagedateret til 1.5.1937.

⁴³ Jf. Thomsen 1971, s. 100 ff.; om Werner Best, se Sg. Aronson: *Reinhard Heydrich und die Frühgeschichte von Gestapo und SD*, Stuttgart 1971, s. 144 ff.

⁴⁴ *Arbeitsberichte der Sprachabteilung*, i: BArchK, R 51, nr. 146, 147.

ser specielt oprettet for politiet og for ansatte i Siemens-koncernen bidrog til at øge antallet af deltagere. Den anden del af arbejdet for den danske offentlighed bestod af filmaftener, forfatterarrangementer, udstillinger og frem for alt foredrag.⁴⁵ Foredragene skulle ikke blot give danskerne indsigt i det samtidige tyske åndsliv, men også fremhæve nazismens specifikke bidrag hertil. Det skal bemærkes, at manuskripterne til foredragene forinden skulle forelægges det tyske udenrigsministerium til godkendelse.⁴⁶ Også dette påbud viser, i hvor høj grad udenrigsministeriet kontrollerede den tyske kulturpolitik i Danmark. De fleste foredrag behandlede emner som „Tyske kulturfrembringelser i nutiden“ (*Deutsches Kulturschaffen der Gegenwart*; professor Hermann Schmitz), „Den tyske ånd og antikken“ (*Der deutsche Geist und die Antike*; Dr. Rudolf Gsauk), „Den tyske litteraturvidenskab på tærsklen mellem to tidsaldrer“ (*Die deutsche Literaturwissenschaft an der Wende zweier Zeitalter*; professor Heinz Kindermann), „De urgermanske folkeslags kultur og bygningskunst“ (*Kultur und Baukunst der urgermanischen Völker*; professor Hans Reinert), „Åndshistoriske forbindelser mellem Tyskland og Danmark på Klopstocks tid“ (*Geistige Beziehungen zwischen Deutschland und Dänemark in der Zeit Klopstocks*; professor Leopold Magon). Men instituttet forsøgte også med mere specielle foredrag at nå ud til enkelte akademiske erhvervsgrupper som læger og ingeniører, som f.eks. med rigssundhedsminister Leonardo Contis foredrag om „Det tyske sundhedsvæsen i krigstid“ (*Das Deutsche Gesundheitswesen im Kriege*) eller med en ingeniør Stussigs foredrag over emnet „Forskning som grundlaget for den tyske teknik“ (*Forschung als Grundlage der deutschen Technik*).⁴⁷

Lidet succesrig var den akademiske afdeling, som ikke havde held med at intensivere Den dansk-tyske studenterudveksling i krigsårene. I juni 1941 opfordrede det Tyske Videnskabelige Institut alle danske studerende, der var organiseret i Danmarks National-Socialistiske Arbejderparti, til at deltage i kurser i Tyskland. Denne opfordring synes enkelte studerende at have fulgt.⁴⁸ Det blev aftalt med Henning N.

⁴⁵ Fra 2. oktober til 6. november 1942 afholdtes i Det Tysk Videnskabeligt Instituts lokaler en udstilling med titlen „Akvareller og grafik af nutidige tyske kunstnere“. Mere end 50 kunstere var repræsenteret ved udstillingen.

⁴⁶ Jf. Scheel til Becker, 10.9.1942, i: BArchK, Otto Beckers efterladte papirer (*Nachlaß Otto Becker*), Nr. 30.

⁴⁷ Lister over arrangementer afholdt på Det Tyske Videnskabelige Institut, i: Otto Höflers efterladte papirer (*Nachlaß Otto Höfler*), Privatarshiv Hanna Höfler, Wien.

⁴⁸ *Besættelsestidens Fakta*, 1, s. 532.

Trepkow-Loof, landsgruppeløber for den danske nationalsocialistiske studenterorganisation, at alle medlemmer, der ansøgte om et stipendium til Tyskland, ville få en udtalelse og en anbefaling fra landsgruppeløberens. Efter at have rådført sig med udenrigsministeriet i Berlin afslog det Tyske Videnskabelige Institut dog landsgruppeløberens opfordring om, også at forsyne ham med oplysninger om stipendieansøgninger fra danske studerende, som ikke var medlemmer af det nazistiske parti, og til at indhente hans udtalelse om disse studerende også.⁴⁹ Antallet af danske udvekslingsstuderende i Tyskland havde, sammenlignet med de forrige år, ikke ændret sig væsentligt siden oprettelsen af Det Tyske Videnskabelige Institut i København.⁵⁰ I vinteren 1942/43 studerede kun to danskere ved tyske universiteter inden for rammerne af den tyske akademiske udvekslingstjenestes (DAAD's) program. I december 1943 forelå der stipendieansøgninger fra fem danske studerende.⁵¹ De politiske omstændigheder bevirkede endvidere, at udvekslingen mellem tyske og danske universitetsundervisere ophørte.⁵² Efter at der i august 1943 blev erklæret undtagelsestilstand, måtte Det Tyske Videnskabelige Institut suspendere alle indbydelser til professorer fra Tyskland.⁵³ Samme år foreslog Det Tyske Videnskabelige Institut alle tyske tjenestesteder i første omgang at afholde sig fra at indbyde danske professorer for, som det hed, „at udelukke muligheden for at modtage et afslag“.⁵⁴

Det tyske udenrigsministerium stillede som krav til de tyske videnskabelige institutter, at de skulle bruge det forskningsarbejde, der blev ydet på de enkelte institutter, som et særligt „udstillingsvindue“. Kulturpolitikkerne håbede desuden, at forskningsprojekter ville være den nemmeste vej til at knytte forbindelser til udenlandske videnskabsmænd. Men Det Tyske Videnskabelige Institut i København havde næppe kunnet udvikle sig til en selvstændig forskningsinstitution. In-

⁴⁹ Ds., s. 489.

⁵⁰ Jf. V. Laitenberger: *Akademischer Austausch und auswärtige Kulturpolitik. Der Deutsche Akademische Austauschdienst (DAAD) 1923-1945*, Göttingen 1976, s. 280 ff.

⁵¹ Jf. Beretning fra Det Tyske Videnskabelige Institut i København af 6. december 1943, i: Otto Höflers efterladte papirer (*Nachlaß Otto Höfler*), Privatarchiv Hanna Höfler, Wien.

⁵² Jf. *Danmark under Besættelsen*, I, 1946, s. 532.

⁵³ Jf. Beretning fra Det Tyske Videnskabelige Institut i København af 6. december 1943, i: Otto Höflers efterladte papirer (*Nachlaß Otto Höfler*), Privatarchiv Hanna Höfler, Wien.

⁵⁴ *Danmark under Besættelsen*, I, 1946 s. 532.

stituttet havde ikke mulighed for at initiere større forskningsprojekter, hvilket dels skyldtes personudskiftningen på præsidentposten, dels at instituttets medarbejdere i løbet af krigen var blevet indkaldt til militærtjeneste. Desuden var tiden for knap og omstændighederne for ugunstige til, at større videnskabelige forehavender kunne iværksættes, endsige fuldføres. I september 1942 arrangerede Arktisk Afdeling under ledelse af Hans Frebold⁵⁵ et videnskabeligt kollokvium om aspekter af arktisforskningen. Bidragene fra kollokviet foreligger som publikation fra Det Tyske Videnskabelige Institut.⁵⁶ Men allerede i første halvdel af juli 1943 blev Frebold indkaldt, således at der herefter kun var en enkelt medarbejder tilbage i afdelingen, den danskfødte zoolog Alwin Pedersen.

I Afdelingen for Åndsvidenskaber blev der under Otto Scheels ledelse slet ikke påbegyndt nogen videnskabelige projekter. Dertil var Scheel der for sjældent. Fra maj til oktober 1941 havde han taget orlov fra universitetet i Kiel for at bygge Det Tyske Videnskabelige Institut op. Efterfølgende ledede han instituttet fra Kiel og kom kun til København med jævne mellemrum. Dette var en ordning, Scheel havde udbedt sig for fortsat at kunne varetage sit akademiske arbejde i Kiel.⁵⁷ Scheels efterfølger, Otto Höfler, betragtede manglen på forskningsprojekter ved instituttet som en stor mangel. Efter hans mening var det med til i unødvendig høj grad at bestyrke danskerne i deres forestilling om, at instituttet i virkeligheden blot var en camoufleret propagandaforanstaltning. Følgelig gjorde Höfler - efter aftale med den rigsbefuldmægtigede Werner Best - en indsats for, sammen med en lille gruppe af sine studerende, at påbegynde videnskabelige projekter, der særligt skulle have til formål at afdække de åndshistoriske og samfundsmæssige relationer mellem Tyskland og Norden. En af Höf-

⁵⁵ Frebold blev født den 31. juli 1899 i Hannover. Han studerede geologi og palæontologi fra 1918 til 1922 ved det Tekniske Universitet i Hannover og ved universitetet i Göttingen. Efter at have disputeret i 1921 og efter to år i etbjergværk, blev han i 1925 assistent ved universitetet i Königsberg, hvor han blev dr. habil. i 1926. 1931 blev han leder af den Arktiske Samling i Greifswald. Fra 1938 til 1940 holdt han forelæsninger om arktisk geologi på Københavns Universitets Geologiske Institut. I 1941 blev han tilbudt stillingen som leder af det københavnske Tysk Videnskabeligt Instituts Arktiske Afdeling (Berlin Document Center).

⁵⁶ Jf. *Veröffentlichungen des Deutschen Wissenschaftlichen Instituts Kopenhagen*, R I, Arktis, nr. 1.

⁵⁷ Jf. Scheel til Becker, 29.4.1941, i: BArchK, Otto Beckers efterladte papirer (*Nachlaß Otto Becker*), nr. 29.

lers studerende var Wolfgang Lange,⁵⁸ som i København færdiggjorde en afhandling om det oldgermanske drama. Fra den 10. oktober 1943 ledede Lange Afdeling for Åndsvidenskaber. Derudover lykkedes det Höfler at bringe en kvindelig studerende til København, som havde arbejdet midlertidigt ved universitetet i Straßburg.⁵⁹ I forhold til målsætningerne var den respons, instituttet fik fra den danske befolkning, så vidt vides yderst beskeden. Navnlig de befolkningsgrupper, som instituttet sigtede på at nå ud til med sit arbejde, nemlig videnskabsmændene og det dannede borgerskab, forblev afvisende. Trods den videnskabelige anseelse, både Scheel og Höfler nød, formåede ingen af dem at slå nye broer til den danske intelligentsia.⁶⁰ Tværtimod: den mangeårige kontakt mellem Otto Scheel og den kendte danske historiker Aage Friis blev afbrudt, da Scheel tiltrådte posten som præsident ved instituttet.⁶¹

Mange danskere gjorde lige fra begyndelsen intet forsøg på at skjule deres modstand mod den tyske institution. Nogle betragtede kun instituttet som „et propagandistisk foretagende“.⁶² Andre frygtede først og fremmest, at dette institut ville bidrage til at fremskynde den politiske og kulturelle fremmedgørelse og dermed være med til at true deres kulturelle identitet på dens eksistens. Denne afvisende holdning over for instituttet kom allerede for en dag, da Københavns Universitet afviste at stille sin aula til rådighed for Det Tyske Instituts indviel-

⁵⁸ Lange blev født den 29.6.1915 i Kiel-Friedrichsort. Han studerede germanistik i Kiel og München og blev efter krigen professor i Göttingen. Fra 1.5.1937 var han medlem af NSDAP, medlem nr. 5132865 (Berlin Document Center).

⁵⁹ Jf. Beretning fra Det Tyske Videnskabelige Institut i København af 6. december 1943, i: Otto Höflers efterladte papirer (*Nachlaß Otto Höfler*), Privatarchiv Hanna Höfler, Wien.

⁶⁰ „Danskerne vil ikke vide af noget, der på nogen måde har med nazismen at gøre. Især de danske historikere forholder sig totalt afvisende. ... På historikerkongressen i Aarhus blev den tyske videnskab fremstillet som ‚en djævel, man måtte modstå‘,“ således beretningen om præsidenternes møde den 28/29 september 1942, i: BArchK, R 51, nr. 62.

⁶¹ Jf. A. Friis til O. Scheel, januar 1942 (koncept), i: Rigsarkivet, København: *Aage Friis' efterladte papirer*; Friis til Harry Schmidt, 9.9.1947 (koncept), ds.

⁶² Halvårsberetning, 10.3.1943, i: BArchK, R 51, nr. 147. Den rigsbefuldmægtigede Werner Best havde udtrykkeligt pålagt Otto Höfler at arrangere selskabelige sammenkomster i sin private bolig, idet han formodede, at danskerne snarere ville modtage en privat indbydelse end en indbydelse til instituttet (Höfler til Best, 24.8.1943, i: Rigsarkivet, København: *Privatarchiv W. Best*).

Die NS-Musterbetriebe 1939 var et af udstyrsstykkerne i instituttets bibliotek og tillige et af Det tredje Riges kostbare propagandaudgivelser. I selve det svære bind er over 100 fotografier af mønstervirksomheder. Her ses dels bindets forside, dels instituttets stempel.

sesfest.⁶³ Da Höfler to år senere ville aflægge tiltrædelsesvisit hos rektor ved Københavns Universitet, lod denne ham vide, at han havde så travlt med at tage sig af de af sine kolleger, som var blevet arresteret af tyskerne, at han ingen tid havde.⁶⁴ Skærperne i den tyske besættelsespolitik førte i sidste ende til, at også de få danskere, der havde forholdt sig åbent over for den tyske kultur, og som havde deltaget regelmæssigt i instituttets arrangementer, nu i høj grad vendte instituttet ryggen.⁶⁵ Der lød sågar klager over, at deltagere i sprogkurserne blev forulempet af andre danskere, fordi de kom på Det Tyske Videnskabelige Institut.⁶⁶ Da de tyske besættelsesmyndigheder ligefrem frygtede for sabotagehandlinger mod instituttet, blev husværten forsynet med et våben og en vagthund.⁶⁷

Det eneste, instituttet i realiteten endnu havde at byde på i de sidste to år, det eksisterede, var - bortset fra sprogkurserne - at dets medarbejdere kunne fortsætte deres arbejde dér uden at blive forstyrret af krigshandlingerne. Det satte de videnskabsmænd, der var ansat dér, stor pris på. Også Otto Scheel vendte i 1944 tilbage til København for at arbejde, efter at hans hus og instituttet for historie i Kiel var blevet ødelagt af bomber. Rigsbefuldægtiget Werner Best og Otto Höfler havde allerede i 1943 ytret ønske om et sådant studieophold, fordi Scheel i København skulle forberede en nyudgivelse af den kendte

⁶³ Jf. Rigsarkivet, København, Undervisningsministeriet, 2. dpt., I ktr., J.nr. 1624/1941.

⁶⁴ Jf. Beretning fra Det Tyske Videnskabelige Institut i København af 6. december 1943, i: Otto Höflers efterladte papirer (*Nachlaß Otto Höfler*), Privatarchiv Hanna Höfler, Wien.

⁶⁵ Den 11. december 1942 skrev sagfører E. Krenchel til lederen af sprogafdelingen, Dr. Grütter, at han måtte afbryde sin forbindelse til Det Tyske Videnskabelige Institut på grund af den ændrede politiske kurs over for Danmark og på grund af de seneste dages anholdelser, især af lægerne professor Chiewitz og professor Fog, samt af biblioteksdirektør Døssing. Således vendte også danskeren Holger Lange, der gennem to år regelmæssigt havde deltaget i instituttets sprogkurser, sig mod Det Tyske Videnskabelige Institut: „For tiden er jeg desværre ikke i stand til at møde op, thi som dansker har den seneste tid været for smertefuld for mig.“ Brevene aftrykt i BArchK, R 51, nr. 146.

⁶⁶ Jf. Arbejdsberetning for månederne marts, april og maj 1942, i: BArchK, R 51, nr. 146; Arbejdsberetning for månederne oktober og november 1944 for *Lektorat Kopenhagen*, ds., R 51, nr. 147.

⁶⁷ Jf. Beretning fra Det Tyske Videnskabelige Institut i København af 6. december 1943, i: Otto Höflers efterladte papirer (*Nachlaß Otto Höfler*), Privatarchiv Hanna Höfler, Wien.

norske historiker Peter Andreas Munchs skrift „Pangermanismen“ fra 1857.⁶⁸ Dette skrift vendte sig mod det 19. århundredes danske skandinavisme, der havde en stærk antitysk undertone. Ikke Tyskland, men derimod Rusland udgjorde en trussel mod Norden, mente Munch. For at afværge den panslaviske trussel fra øst måtte alle germanske folkeslag slutte sig sammen. Og omend det var affattet i en ganske anden historisk kontekst, syntes dette skrift på fremragende vis at være egnet til at understøtte den nazistiske europaideologi i Norden.⁶⁹ Best og Höfler havde planer om at udnytte skriftet til propagandaformål, og betragtede derfor nyudgivelsen af det som en hastesag. Manuskriptet til den ny udgave var næsten afsluttet i december 1944, men kunne ikke udgives, fordi Scheel blev syg - og snart derpå fulgte afslutningen på krigen.⁷⁰ På dette tidspunkt havde Otto Höfler dog allerede forladt København og havde den 1. oktober genoptaget sit virke som underviser ved universitetet i München. Hans familie havde efter henstilling fra det tyske udenrigsministerium allerede måttet forlade København i midten af september.⁷¹

Som facit lader det sig slå fast, at instituttet i København ikke slog til i rollen som åndeligt sværd for den tyske erobrertrang. Nazistisk kulturpropaganda havde så godt som ingen effekt i Danmark i krigsårene. De tyske videnskabsmænd forblev udelukket fra de akademiske kredse i Danmark, og denne isolation blev stadig mere udtalt i takt med de tiltagende spændinger mellem landets befolkning og besættelsesmagten. Otto Scheel må således i februar 1944 med resignation fastslå, at ånden fra Grundtvigs tid levede videre i Danmark, som om der sidenhen ingen forandringer var sket i den europæiske eller verdenshisto-

⁶⁸ Jf. Beretning fra Det Tyske Videnskabelige Institut i København af 6. december 1943, ds.; Scheel til A. Scharff, 2.4.1944, i Landesarchiv Schleswig, 399.67, Kt. 14; Scheel til Nordische Gesellschaft, hr. Bödewadt, 30.3.1944, ds.

⁶⁹ Allerede i december 1940 havde Otto Scheel bemærket, at Tyskland nu endelig forekom Norden at være dén kæmpe, „der beskytter Europas, dvs. den germanske og også den nordeuropæiske verdens fremtid, mod de ødelæggende kræfter i øst, og ingen anden magt på jorden er sindet eller i stand til at tage denne kamp for Europa og for et livsgrundlag for først og fremmest de germanske folkeslag på sig.“ Dette forhold ville, det var hans overbevisning, øve stor indflydelse på det danske folks holdning til Tyskland. (Beretning om Scheels foredrag holdt den 9. december 1940 i Aarhus, i: *Landesarchiv Schleswig*, 399.67, 7.

⁷⁰ Jf. O. Scheel til O. Höfler, 27.12.1944, i: Otto Höflers efterladte papirer (*Nachlaß Otto Höfler*), Privatarchiv Hanna Höfler, Wien.

⁷¹ Jf. skriftlig meddelelse fra Fru Anna Höfler, 6.1.1990.

riske situation, og han fortsætter - vel at mærke i februar 1944: „Først med en ny nordeuropæisk generation vil man kunne føre en frugtbar dialog ... Først den tyske sejr vil være kaldet til og have kraft til at forandre også det åndelige klima i Norden, som siden det 19. århundrede helt og aldeles har bekendt sig til den angelsaksiske liberalisme og det semitiske demokrati.“⁷² Enden på historien blev som bekendt heldigvis en anden.

EFTERSKRIFT:

„NAZISAMLINGEN“ PÅ DET KONGELIGE BIBLIOTEK

AF JOHN T. LAURIDSEN

Redaktionen har haft to grunde til at bringe Manfred Jakubowski-Tiessens afhandling i dansk oversættelse. For det første er det den første seriøse behandling af en side af den tyske kulturpropaganda i Danmark, og det er et håb at flere vil følge efter fra såvel tysk som dansk side. Oversættelsen skulle gerne være med til at gøre opmærksom på og stimulere en dansk interesse for emnet. Kulturområdet er en af dansk besættelsestids grå felter. For det andet og nok så tungtvejende, så rummer Det Kongelige Bibliotek slutningen af historien om Det tyske videnskabelige Institut i København. Det Tyske Videnskabelige Institut var nemlig et af målene for en af Det Kongelige Bibliotek iværksat aktion i 1945.

Ved Tysklands kapitulation i maj 1945 søgte Det Kongelige Bibliotek at sikre sig den litteratur, som besættelsesmagten på diverse institutioner, institutter og kontorer var i besiddelse af.¹ Initiativet blev taget af nogle af bibliotekets bibliotekarer, vist især Henning Einersen (senere førstebibliotekar i Publikumsafdelingen), som havde en særlig interesse for tysk sprog og kultur. I hvert fald var det ham og Sven Lunn (senere førstebibliotekar for Musikafdelingen), som af rigsbibliotekar Svend Dahl blev bemyndiget til at foretage nogle af beslaglæggelserne.

⁷² Scheel til Matthes, 28.2.1944, i: *Landesarchiv Schleswig*, 399.67, Kt. 18.

¹ Hvor intet andet anføres, er kilderne til det følgende Det Kongelige Biblioteks arkiv A.9. 1943-47, læg 52 (Beslaglagte tyske biblioteker), Svend Dahl: De videnskabelige Biblioteker under og efter Krigen, *Bogens Verden* 17, 1945, s. 186-187, og *Beretning om Rigsbibliotekembedet, Det kongelige Bibliotek og Universitetsbiblioteket for finansårene 1943/44-1946/47*, 1952, s. 21-22.